

I. STUDII, CERCETĂRI, ARTICOLE

DIALOGUL INTERCULTURAL LA NIVELUL CONSILIULUI EUROPEI – INSTRUMENT DE ANALIZĂ ȘI PRACTICĂ POLITICĂ

ANCA MOȚ*

Abstract:

Intercultural dialogue starts being used in the mid-1990s in many policy areas as a tool with multiple functions, mainly considered as a necessary response to the rapid and major challenges that today's societies are facing, especially in the context of an increasing cultural diversity. This cultural diversity, which is a historical reality in Europe, becomes a profound trend in the contemporary age, under the influence of economic, social and political factors.

The Council of Europe's documents, in particular the white charter of Intercultural Dialogue, contain important conceptual and terminological specifications, highlighting the content and objectives of intercultural dialogue and its role in accordance with the Council of Europe's fundamental mission, values and competences: in the promotion of human rights, democracy and of the priority of the law.

Key words: intercultural dialogue (issues, objectives, conditions), Council of Europe (documents, stages, themes)

Resumé:

Le dialogue interculturel est utilisé à partir du milieu des années 90 dans plusieurs domaines politiques comme instrument à fonctions multiples, étant considéré comme une réponse aux défis actuels, rapides et majeurs, auxquels se confronte la société contemporaine, particulièrement dans le contexte du progrès de la diversité culturelle. Cette diversité culturelle qui est une réalité historique de l'Europe, devient une tendance profonde dans la société contemporaine sous l'influence des facteurs économiques, sociaux, politiques.

Les documents du Conseil de l'Europe, particulièrement le Livre blanc sur le dialogue interculturel, contiennent des précisions conceptuelles et terminologiques importantes, en spécifiant le contenu, les objectifs du dialogue interculturel et en soulignant son rôle en accord avec la mission, les valeurs et les compétences fondamentales du Conseil de l'Europe: la promotion des droits de l'Homme, de la démocratie, la priorité du droit.

Mots-clés: dialogue interculturel (problématique, objectifs, conditions), Conseil de l'Europe (documents, étapes, thématiques).

1. Actualitatea și importanța problematicii dialogului intercultural

Conceptul de dialog intercultural s-a impus în ultimele decenii atât în analizele științifice, cât și în discursul și documentele politice (rezoluții și recomandări) ale organizațiilor internaționale.

Începând, în special, cu anii 90, dialogul intercultural a suscitat un mare interes, conceptul fiind instituționalizat atât la nivel internațional (UNESCO), dar și la nivel regional (Consiliul Europei și Uniunea Europeană), aceste organizații integrând formula și aplicând-o într-o serie de inițiative, proiecte și acțiuni.

Dialogul intercultural este un concept politic și un instrument care face parte dintr-o problematică mai largă fiind valorificat în abordarea unor tematici legate de: gestiunea diversității culturale și întărirea pluralismului, toleranței și respectului

mutual, prevenirea conflictelor și menținerea păcii, prevenirea și lupta contra terorismului, integrarea socială, economică, politică și coeziunea culturală și lingvistică a Europei sau la nivel mondial.

La nivel european, dialogul intercultural în sensul cel mai larg este considerat un instrument și o strategie adecvate pentru abordarea provocărilor actuale, consecința unor evenimente și dinamici recente: căderea comunismului, adâncirea clivajelor culturale între țări și în interiorul țărilor, amenințarea securității și păcii ca urmare a răspândirii terorismului.

Dovada importanței dialogului intercultural ca noțiune și instrument politic este, pe de-o parte, amplificarea dezbaterilor publice referitoare la cultură și religie, iar pe de altă parte, multiplicarea lucrărilor științifice – în domeniul științelor politice, sociologie, drept, relații internaționale – centrate pe analiza conceptului și fenomenului dialogului intercultural, a naturii și importanței sale.

* Asist. univ. dr.

În domeniul dialogului intercultural, în Europa și pe plan internațional, sunt implicați o varietate de actori și organisme la toate nivelurile politice (societatea civilă, organizațiile etnice, organizațiile internaționale și instituțiile supranaționale), în diferite domenii, și în diferite contexte tematice, considerându-se că dialogul intercultural poate fi un instrument eficient de soluționare a marilor provocări actuale: migrație, dezvoltarea de societăți multiculturale, integrare, coeziune socială. În special la nivel global, după evenimentele din 2001, dialogul intercultural și interreligios s-a impus ca instrument de promovare a securității, fiind invocat în dezbaterile politice asupra terorismului internațional, a problemelor legate de prevenirea și gestiunea conflictelor, de consolidare a păcii.

În ciuda acestor inițiative și a interesului crescut pentru această problematică, dialogul intercultural continuă să provoace controverse legate de natura, conținutul, punerea în practică, diferențele față de alte forme de dialog intercultural, obiective, condiții prealabile ale exercitării sale, existența de bune practici în domeniu.

Acest material propune o prezentare a contextului (condițiile istorice, evenimentele politice și sociale) care a generat interesul pentru dialog intercultural, definirea termenului și semnificația dialogului intercultural, formele concrete de aplicare a acestuia (proiecte realizate și bune practici de dialog intercultural), ca și rolul Consiliului Europei, unul din cei mai activi actori în domeniul dialogului intercultural în Europa și la nivel internațional. Plecând de la surse primare (documente oficiale ale acestei organizații, de exemplu declarații și rapoarte), vom pune în evidență modul în care este conceput și practicat dialogul intercultural la nivelul acestei instituții, acțiunile care permit înțelegerea importanței și a scopurilor politice cărora le răspunde dialogul intercultural, ca și proiectele realizate în acest domeniu.

2. Contextul politic al emergenței dialogului intercultural

În condițiile în care contextul cultural devine tot mai diversificat și eterogen (ca urmare a

fenomenelor de migrație, ca efect al mondializării și creșterii interdependențelor dintre regiunile și zonele lumii, a progreselor în domeniul noilor tehnologii ale comunicației, dar și al creșterii revendicărilor minorităților naționale în favoarea recunoașterii identităților lor culturale), a crescut interesul pentru dialog intercultural, atât la nivel național cât și regional și internațional.

Astfel, conceptul începe să fie utilizat la mijlocul anilor 90 în abordarea provocărilor geopolitice, ca reacție la dinamicile și transformările majore, profunde și rapide care au marcat istoria ultimelor decenii: sfârșitul războiului rece, declanșarea unor conflicte și războaie cu puternic caracter cultural și religios, lărgirea Uniunii Europene, creșterea fluxurilor migratorii către Europa și în interiorul continentului care au dus la creșterea diversității culturale și sociale dar care au produs și numeroase incertitudini, amenințări și riscuri. Diversitatea culturală este nu numai un atu economic, social, sau politic, dar și sursă de tensiuni, de neîncredere, de rasism, de intoleranță, chiar de violență, între indivizi și comunități cu identități diferite (etnice, lingvistice, religioase), fenomene care constituie o sursă reală de amenințare a păcii și securității. În această perspectivă, dialogul între culturi este conceput ca un mod democratic de schimburi între aceste grupuri și comunități, este un antidot la conflicte, intoleranță și violență.

Aceste evenimente explică interesul și atenția care au fost acordate dialogului intercultural în documentele Consiliului Europei, Uniunii Europene și UNESCO. Atât la nivelul Consiliului Europei dar și la nivelul UNESCO, dialogul intercultural este considerat un instrument eficient și o strategie adecvată pentru abordarea unor problematici diverse din diferite domenii de interes: menținerea păcii prin instaurarea înțelegerii reciproce dincolo de frontierele culturale, integrarea europeană, coeziunea socială ș.a.

Având în vedere acest scop, dialogul intercultural a fost instituționalizat, atât Consiliul Europei cât și UNESCO integrând acest concept, acest instrument, în structurile lor și alocând proiectelor bazate pe el importante resurse umane și financiare.

3. Dialogul intercultural – concept și instrument politic. Forme complementare de dialog intercultural

Dialogul intercultural nu este un concept juridic, nu este reglementat nici în dreptul național, nici în dreptul internațional. Dialogul intercultural este consacrat în documente politice, instituționalizat în structuri și concretizat în diferite domenii de acțiune care vizează protejarea drepturilor omului și a diversității culturale.

Conceptul a fost introdus progresiv, începând cu mijlocul anilor 90 în diverse documente care conțineau referințe la diversitatea culturală și la dialogul intercultural, dar și la diferite alte noțiuni complementare.

3.1. Noțiunea de dialog intercultural

În viziune sociologică, dialogul este o formă de interacțiune socială, este o formă de comportament, de acțiune, care presupune un raport de reciprocitate între indivizi și grupuri și care urmărește stabilirea unei înțelegeri, sau evitarea confruntării. Dialogul ajută la descoperirea reciprocă a punctelor de vedere ale interlocutorilor, fiind astfel opusul confruntării, o modalitate de atenuare a conflictelor și crizelor.

Plecând de la acest sens general, definiția dialogului intercultural – în care accentul cade pe noțiunea de „cultură” – este foarte largă, ținând cont că dialogul intercultural are semnificații diferite, în diferite contexte, și este pus în practică în mod diferit, deoarece cultura și religia, criteriile de diferențiere a indivizilor și grupurilor, grile de stabilire a diversității, au semnificații diferite. În plus, cultura și religia nu sunt numai jaloane care diferențiază indivizi și grupuri, ele maschează adesea conflicte de natură economică, politică sau ideologică.

În ciuda diversității de sens a termenului cultură, în documentele oficiale, de exemplu în Declarația universală asupra diversității culturale a UNESCO, se menționează că aceasta trebuie considerată ca „ansamblul trăsăturilor distincte spirituale și materiale, intelectuale și afective care caracterizează o societate sau un grup social și ea

cuprinde, în afara artelor și literaturii, moduri de viață, moduri de conviețuire, sisteme de valori, tradiții și credințe”.¹ Cultura este sursa identității și în același timp a apartenenței la un grup. În acest sens, identitatea, apartenența la un grup, sunt criteriile de dialog intercultural a grupurilor și comunităților. Dialogul intercultural este o armă contra adversității față de alte culturi, contra temerii, a urii, a violenței, contra celuilalt, este un proces de învățare colectivă, capabil să conducă la armonie și înțelegere reciprocă.

Dialogul intercultural se caracterizează prin câteva trăsături esențiale: egalitate, reciprocitate, încredere. Astfel, dialogul intercultural este în primul rând o interacțiune între egali, nu implică raporturi ierarhice și de autoritate între actorii dialogului; în al doilea rând, dialogul intercultural implică încrederea mutuală între interlocutori; în al treilea rând, o condiție esențială a dialogului intercultural este absența căutării unui avantaj în raporturile cu celalalt, sau încercarea de a-l convinge. Dialogul intercultural este deci o formă de interacțiune între indivizi, grupuri sau organizații (familii, asociații, comunități, popoare) cu drepturi egale care își respectă mutual particularitățile (puncte de vedere, opinii, valori, comportamente).

Pentru conceptul de dialog intercultural utilizat în documentele juridice internaționale, sursa cea mai importantă este *Carta albă a dialogului intercultural a Consiliului Europei* din 2008 care este documentul fondator al conceptualizării dialogului intercultural. Conform acestei definiții, dialogul intercultural este „un proces de schimb deschis de opinii și respectuos între două persoane și grupuri de origini diferite, de tradiții etnice, culturale, religioase și lingvistice, și care permit o mai bună înțelegere a percepției lumii proprii fiecărui grup”.² În această definiție, „cultură” se referă la tot ceea ce este legat de moduri de viață, credințe, obiceiuri, tradiții care se transmit din generație în generație, ca și din forme de creație

¹ Declarația UNESCO referitoare la diversitatea culturală, 2 noiembrie 2002 (în versiune franceză) pe http://portal.unesco.org/fr/ev.php-URL_ID=13179&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

² Consiliul Europei, „Dialogue intercultural. Concept, Objectifs, Conditions”, („Dialogul intercultural. Concept, Obiective, Condiții”), pe https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/concept_FR.asp

artistică, în timp ce expresia „perceperea lumii” semnifică valori și moduri de gândire.³

Scopul general al dialogului intercultural este de a învăța să conviețuim în pace și înțelegere într-o lume eterogenă din punct de vedere etnic și cultural, să învățăm să dezvoltăm sentimente de apartenență și simțul comunității. În acest sens, dialogul intercultural este un instrument de prevenire și de gestionare a conflictelor întrucât încurajează respectarea drepturilor omului, a democrației și a statului de drept.

Atingerea acestui scop general presupune realizarea următoarelor obiective specifice: înțelegerea reciprocă a concepțiilor, viziunilor, tradițiilor; evidențierea diferențelor și similitudinilor dintre tradiții și reprezentări culturale; căutarea unui consens cât privește rezolvarea conflictelor în mod non-violent; contribuția la gestionarea diversității culturale prin negocieri și aranjamente la nivel social și politic; facilitarea comunicării între indivizi și grupuri cu apartenențe culturale diferite; schimb de bune practici în acest domeniu și în materie de promovare a coeziunii sociale; dezvoltarea de parteneriate în realizarea de proiecte în acest domeniu.

Pe baza experiențelor în domeniul dialogului intercultural, au fost degajate următoarele condiții necesare realizării sale: recunoașterea și respectarea demnității egale a tuturor actorilor; participare voluntară la dialog; o cunoaștere minimală a particularităților culturale proprii și cele ale culturii celorlalți; deschidere către cunoaștere, curiozitate, dispoziție pentru înțelegere și compromis; capacitatea de a găsi un limbaj comun pentru înțelegerea și respectarea diferențelor.⁴

3.2. Forme complementare de dialog intercultural: dialog interreligios, dialogul civilizațiilor. Dialogul intercultural vs alte forme de gestiune a diversității culturale (comunitarism, multiculturalism, șocul civilizațiilor)

Dialogul interreligios

Ca și cultura, religia și civilizația sunt jaloane ale diferențierii, ale distincției, ale particularismelor, ele pot fi surse de confruntare și conflict ideologic sau politic. Dialogul în aceste domenii poate, dimpotrivă, să conducă la înțelegere și respect mutual.

³ *Ibidem*

⁴ *Ibidem*

De aceea, în literatura de specialitate, în documentele și proiectele referitoare la dialogul intercultural, un loc important este acordat dialogului religios, utilizat în sens complementar, ca formă de dialog existent între grupuri sociale care aparțin unor religii diferite. Dialogul religios sau dialogul religiilor este o formă de dialog intercultural sau de dialog al civilizațiilor, între grupuri care sînt definite prin apartenența la o religie, scopul acestei forme de dialog fiind cunoașterea reciprocă a tradițiilor religioase respective, înțelegerea mutuală și schimburile în acest domeniu.

Importanța acordată acestei forme de dialog intercultural este justificată prin rolul și locul fundamental al religiilor, ansamblu de credințe, ritualuri, reprezentări ale ordinii sociale și ale autorității, în cultură și societate. Deoarece adesea religiile sunt considerate ca fiind o cauză sau un factor care agravează conflictele, dialogul interreligios are un rol important în acțiunile de consolidare a păcii.

În viziunea Consiliului European, religiile și credințele aduc o dimensiune esențială legăturii dintre indivizi, dintre aceștia și societate, practica religioasă este o componentă a vieții, a dezvoltării personalității, deci ea nu poate fi exclusă din sfera de interes a autorităților publice, chiar dacă statul trebuie să-și preserveze rolul de garant neutru și imparțial al practicării diferitelor religii și credințe. Deoarece bogatul patrimoniu cultural al Europei cuprinde o mare diversitate de concepții religioase, dar și laice, Consiliul European practică un dialog larg cu organizații religioase aparținând unor orizonturi diferite, păstrând însă o poziție neutră față de aceste religii, apărând libertatea de gândire, de conștiință și de credință.⁵

Deoarece nu poate exista libertate religioasă și nici libertate de conștiință în absența unui stat de drept, adică a unui stat care are la bază și respectă pluralismul concepțiilor și convingerilor religioase și filozofice ale cetățenilor lui, Consiliul European, ca garant al acestei libertăți, promovează o societate tolerantă, adică o societate pluralistă

⁵ Consiliul European, *Carta albă a dialogului intercultural*, „Dimensiunea religioasă”, pp. 23-24. A se vedea de asemenea și Declarația finală a Conferinței europene referitoare la Dimensiunea religioasă a dialogului intercultural, Saint-Marin, 23-24 aprilie 2007, pe www.coe.int/dialoginterculturalalogue (în versiune franceză și engleză)

caracterizată prin coexistența unor indivizi și grupuri de cultură, de convingeri și concepții de viață diferite. O societate tolerantă este o societate de dezbateri, de controverse, de schimb de idei și viziuni asupra vieții și ordinii sociale.

Dialogul între civilizații

În această formă de dialog interlocutorii sunt grupuri sociale definite prin apartenență la civilizații diferite. Dialogul este definit ca „un mijloc care favorizează înțelegerea, care contribuie la îndepărtarea amenințărilor la adresa păcii și de întărire a interacțiunii și schimbului între civilizații” (A/RES/53/22 – Rezoluția Adunării Generale a ONU din 1998 privind instituționalizarea dialogului dintre civilizații prin care anul 2001 a fost proclamat Anul ONU pentru dialogul între civilizații).⁶

Dialogul intercultural și comunitarismul/multiculturalismul

Comunitarismul și multiculturalismul sunt abordări ale diversității culturale care s-au impus după al Doilea război mondial legate în special de experiența imigrației. Modelul comunitarist constă în recunoașterea politică a sistemului de valori ale comunităților minoritare în aceeași măsură ca și sistemul comunității „majoritare”. Deși este diferit de perspectiva asimilaționistă, comunitarismul vehiculează aceeași concepție a ordinii sociale împărțită în grupuri majoritari/minoritari, fiecare definit prin identități, cultură, comportamente diferite. Această paradigmă a dus însă, așa cum experiența o arată, la stereotipuri și prejudecăți culturale și a favorizat segregarea comunităților.⁷

O altă abordare a diversității culturale de care dialogul intercultural se diferențiază este multiculturalismul, o viziune centrată pe ideea recunoașterii existenței unor grupuri distincte în societate, a specificității și singularității acestora. Coexistența acestor minorități etnice sau de altă natură este esențială, la fel și apărarea drepturilor

lor, obiectivul acestei recunoașteri fiind evitarea fragmentării societății.⁸

În cadrul Consiliului Europei se consideră că dialogul intercultural este o soluție de înlocuire a multiculturalismului (comunități care trăiesc în paralel fără să comunice între ele) și a modelului de asimilare sau comunitarism. În Carta albă a dialogului intercultural, termenul de comunitarism și multiculturalism desemnează o abordare politică specifică a multiculturalității, în timp ce termenul de interculturalitate și de diversitate culturală se referă la existența de culturi diferite într-un anumit spațiu.

Dialogul intercultural și „șocul civilizațiilor”

Așa cum am menționat, unul din factorii declanșatori ai interesului pentru dialogul intercultural a fost căderea comunismului și sfârșitul confruntării politice și ideologice dintre lumea comunistă și Occident, dar și apariția de noi linii de clivaj în relațiile internaționale. Structura bipolară a fost înlocuită cu un nou model al ordinii mondiale, model teoretizat prin paradigma „șocului civilizațiilor” elaborată de Samuel Huntington.⁹

Conform tezei lui Huntington, în secolul al XXI-lea, antagonismele politice și ideologice, care au marcat istoria post-1945, vor fi înlocuite de conflicte de natură culturală și civilizațională. Cu alte cuvinte, polarizarea ideologică a lumii va fi înlocuită de o polarizare după linii culturale.

Demarcându-se de acest concept și de viziunea conflictuală promovată de autorul american, Carta albă a dialogului intercultural a Consiliului Europei promovează dialogul intercultural ca antiteză a șocului civilizațiilor, subliniind necesitatea de a depăși îngustimea de vederi prin dialogul pozitiv între culturi. În acest sens, în Cartă se specifică următoarele: „Consiliul Europei respinge ideea unui conflict între civilizații și afirmă că o participare crescută la procesul de cooperare culturală – în sensul larg al termenului – și la dialog intercultural va contribui dimpotrivă

⁶ Endres, J., *Le “dialogue interculturel” au Conseil de l’Europe, a l’Union européenne et à l’UNESCO : état des lieux*, Centre de recherche sur les religions, Université de Lucerne, 2010, pp. 12– 14, pe https://www.unilu.ch/fileadmin/fakultaeten/ksf/institute/zrf/dok/IK-Dialog_fr.pdf

⁷ A se vedea *Carta albă*, Cap.3, pp.19-21.

⁸ A se vedea Meer, N., Modood, T., „How does Interculturalism Contrast with Multiculturalism?”, în *Journal of Intercultural Studies*, 33(2), 2012, pp.175-196, pe http://www.tariqmodood.com/uploads/1/2/3/9/12392325/interculturalism_multiculturalism_debate.pdf

⁹ Huntington, S., *The Clash of Civilization and the Remaking of World Order*, Simon&Schuster, NY, 1996.

la pacea și stabilitatea internațională pe termen lung”. Astfel, dialogul intercultural poate fi văzut ca un răspuns direct la „șocul civilizațiilor”.¹⁰

Și în Declarația de la Faro se subliniază aceeași idee: „Respingem ideea unui conflict între civilizații, fiind, dimpotrivă, convinși că implicarea crescută în cooperarea culturală – în sens larg – și în dialog intercultural va aduce beneficii pe termen lung pentru pacea și stabilitatea internațională, inclusiv față de amenințarea teroristă. Ne implicăm în promovarea unui dialog intercultural real și deschis între culturi pe baza înțelegerii și respectului mutual”.¹¹

Reținem, în concluzie, câteva elemente de definiție a dialogului intercultural: acesta este o formă de interacțiune socială între actori – indivizi și grupuri – care aparțin unor culturi diferite, cu identități (etnice, lingvistice, religioase) diferite și care vizează, prin înțelegere reciprocă și anumite aranjamente, prevenirea conflictelor sau degenerarea antagonismelor în confruntări. Dificultatea definirii decurge din modul de clasare a populației în categorii bine delimitate de identitate culturală sau în funcție de spațiile de civilizație considerate ca repere ale apartenenței. De exemplu, așa cum religiile sunt eterogene și multiculturale în același spațiu, tot așa culturile sunt multireligioase, iar civilizațiile sunt interculturale și interreligioase, așa încât indivizii și grupurile pot să aparțină mai multor culturi sau zone de civilizație. O altă dificultate derivă din instrumentalizarea identităților culturale, în sensul în care sursa antagonismelor dintre grupuri cu identități diferite nu este decât aparent de natură culturală sau religioasă, originea reală fiind interesele economice sau strategice diferite și opuse.

4. Apariția și evoluția dialogului intercultural la nivelul Consiliului Europei

Apariția interesului pentru dialog intercultural, difuzarea și aplicarea conceptului de dialog intercultural au fost influențate de evoluțiile

¹⁰ Endres, J., *op. cit.*, p.17, citând din Introducere la Carta albă, pe https://www.unilu.ch/fileadmîn/fakultaeten/kfsf/institute/zrf/dok/IK-Dialog interculturalalog_fr.pdf

¹¹ Proiect de Declarație referitoare la strategia Consiliului Europei pentru dezvoltarea Dialogului intercultural de la Faro (27-28 octombrie 2005, Portugalia) intitulată *Dialogul intercultural: Mergem înainte* (Dialogue intercultural: Aller de l'avant), Partea I (Viziunea), pe https://www.coe.int/t/dg4/CulturalConvention/Source/DGIV-DC-FARO_2005_8FR.pdf

social-economice și politice specifice epocii contemporane. Acest interes reflectă evenimente și dinamici reale, el este un răspuns la noile provocări care au impus necesitatea accentuării cooperării și aprofundării înțelegerii dintre culturi și religii.

4.1. Context general și factori specifici

Interesul pentru dialogul intercultural se produce în contextul general al căderii comunismului, și al evenimentelor care au urmat: războiul din Iugoslavia, accentuarea fenomenului migrațiilor în Europa, lărgirea Uniunii Europene, mondializarea și, după 2001, apariția terorismului.¹²

Primul eveniment major care a declanșat interesul pentru dialog intercultural și dezbaterăa acestei problematici a fost sfârșitul războiului rece și confruntarea dintre „civilizații” care i-a urmat. Acest moment al istoriei contemporane a fost la originea unor noi reinterpretări ale istoriei centrate pe alte concepte și viziuni (paradigma șocului civilizațiilor, comunitarism, multiculturalism).

Un al factor general care a stimulat interesul pentru dialog intercultural a fost războiul din Iugoslavia și dezmembrarea acestei țări, eveniment care a provocat o serie de probleme legate de protecția minorităților, prevenirea și reglementarea conflictelor. În acest sens, într-un document al Consiliului Europei¹³ se menționa rolul războiului din Iugoslavia în conștientizarea politică a problemelor legate de protecția minorităților.¹⁴

Un alt fenomen care a impus conceptul de dialog intercultural a fost cel al migrațiilor intraeuropene și către Europa și transformările profunde ale societăților europene sub influența acestor fluxuri migratorii. În condițiile acestor noi evoluții, dialogul intercultural este un concept care este tot mai frecvent invocat în dezbaterile referitoare la caracterul tot mai eterogen al societăților europene, la creșterea diversității culturale a acestor societăți. Așa cum am menționat mai sus, dialogul intercultural este propus ca alternativă la modelul multiculturalist care este centrat

¹² Pentru discuția acestor factori a se vedea Endres, J., *op.cit.*, cap.3, pp.16-20.

¹³ A se vedea *Dialogul intercultural ca fundament al unei dezvoltări durabile în Europa și în regiunile învecinate*, document de referință pentru conferința de la Baku.

¹⁴ *Declarația de la Baku*, 2008, disponibil pe <https://rm.coe.int/16805d39ae>

pe coexistența paralelă a diferitelor culturi. În opoziție cu multiculturalismul, considerat de mulți actori politici un eșec, dialogul intercultural este văzut ca inevitabil pentru realizarea unor societăți armonioase, care ne permite să trăim împreună și nu alături unii cu alții.

Extinderea Uniunii Europene prin aderarea țărilor ex-comuniste (în 2004 și în 2007) a dus la creșterea eterogenității culturale, religioase și lingvistice a societăților europene, constituind astfel un alt eveniment major care a pus în evidență importanța dialogului intercultural pentru integrarea culturală a continentului.

Acestor cauze de natura regională li se adaugă un eveniment global care a contribuit în mod esențial la impunerea și difuzarea dialogului intercultural: este vorba de emergența terorismului de inspirație islamistă care, după sfârșitul războiului rece, reprezintă cel mai important moment de ruptură în istoria umanității. Evenimentele de la 11 septembrie 2001, urmate de atentatele de la Madrid (2004), de la Londra (2005), din Franța (2015), au arătat necesitatea dialogului intercultural, acesta impunându-se în cadrul strategiilor anti-teroriste europene ca instrument de prevenire și limitare a tendințelor de radicalizare a musulmanilor europeni. Este pus în evidență astfel rolul dialogului intercultural în materie de securitate, dar și necesitatea sa socială (atenuarea neîncrederii față de comunitățile de musulmani, stabilirea de raporturi pozitive cu aceste grupuri, atât cele din interiorul Europei cât și cu cele din exteriorul spațiului european, și, în general, în accentuarea procesului de integrare). Aceste realități au pus în evidență faptul că numai prin dialog, prin toleranță și înțelegere mutuală, diversitatea culturală, care este unul din fundamentele Uniunii Europene, poate fi o soluție reală la cele două mari provocări cu care se confruntă proiectul european: avansarea procesului de integrare europeană și realizarea progresivă a unei identități europene care transcend frontierele, societățile, religiile și limbile naționale.

În concluzie, în ultimele decenii de transformare rapidă, profundă și constantă, dialogul intercultural s-a impus la nivele foarte diferite ale vieții politice și sociale, ca răspuns la aceste mari provocări ale epocii contemporane și ale

mondializării, ca o formulă de gestionare a problemelor de societate induse de aceste transformări structurale, în special creșterea diversității culturale, dar și conflictul între viziuni diferite ale lumii.

4.2. **Adoptarea dialogului intercultural la nivelul Consiliului Europei: etape și teme**

Vom prezenta pe scurt geneza dialogului intercultural la nivelul Consiliului Europei cu referire la principalele documente și inițiative în care acesta figurează și din care rezultă concepția și obiectivele dialogului intercultural în viziunea acestei organizații. De asemenea, vom prezenta și marile teme în care Consiliul Europei a înserat și aplică noțiunea de dialog intercultural.

a) Etapele politicii de dialog intercultural

Elaborarea politicii Consiliului Europei în domeniul dialogului intercultural (de la apariția pe ordinea de zi, conceptualizare, implementare prin proiecte și activități) a fost marcată de următoarele documente adoptate în cursul unor reuniuni ministeriale și colocvii ale experților:

– Declarația referitoare la diversitatea culturală adoptată de Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei în decembrie 2000¹⁵ prin care se afirmă că dialogul intercultural este un instrument internațional ce va reprezenta cadrul unei abordări coordonate a acestei problematice.¹⁶

– Declarația referitoare la dialogul intercultural și prevenirea conflictelor adoptată de miniștri

¹⁵ *Declarația Consiliului Europei privind diversitatea culturală*, pe https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016804bf81b (în versiune franceză)

¹⁶ În afara acestor documente care abordează direct tema dialogului intercultural, o serie de alte instrumente convenționale cheie ilustrează eforturile Consiliului Europei în această materie și care au contribuit la impunerea acestei problematice, printre care : Convenția europeană a drepturilor omului (1950) care a dus la crearea Curții europene a drepturilor omului; Carta socială europeană (adoptată în 1961 și revizuită în 1996); Declarația privind egalitatea femeilor și bărbaților (1988); Convenția culturală europeană (1954). De asemenea, promovarea și protecția diversității culturale într-un spirit de toleranță se află în centrul Cartei europene a limbilor regionale și minoritare (1992) și a Convenției cadru pentru protecția minorităților naționale (1995). A se vedea Carta albă, "Norme și instrumente", p.13.

europeni responsabili cu afacerile culturale de la Opatija (Croatia), 22 octombrie 2002.¹⁷

– Declarația miniștrilor europeni ai educației referitoare la educația interculturală în noul context european, Atena, 10-12 noiembrie 2003¹⁸

– Declarația adoptată de miniștri responsabili cu afacerile culturale, educație, tineret și sport ai statelor participante la Convenția culturală europeană cu ocazia împlinirii a 50 de ani de cooperare culturală europeană, Varșovia, 10 decembrie 2004¹⁹

– Declarația și Planul de acțiune al celei de-a treia întâlniri la nivel înalt al șefilor de state și guverne ale Consiliului Europei de la Varșovia, 16-17 mai 2005, care, la punctul 6 menționează promovarea dialogului intercultural (în paralel cu dialogul interreligios și dialogul politic) ca mijloc prin care diversitatea culturală a societăților europene poate deveni o sursă de dezvoltare mutuellă. De asemenea se specifică că dialogul intercultural este un mijloc de încurajare a conștientizării, înțelegerii, reconcilierii și toleranței, un instrument de prevenire a conflictelor și de asigurare a coeziunii sociale.²⁰

– Declarația de la Faro (27-28 octombrie 2005) a miniștrilor responsabili ai culturii din statele participante la Convenția culturală europeană care a constituit un moment important al politicii de dialog intercultural prin enunțarea strategiei Consiliului Europei referitoare la dezvoltarea dialogului intercultural. Acest document plasează strategia Consiliului Europei de dezvoltare a dialogului intercultural în cadrul mandatului general al Consiliului Europei de promovare a drepturilor omului, a democrației și statului de drept, de întărire a coeziunii sociale, a păcii și stabilității. Strategia de la Faro deschide astfel calea integrării dialogului intercultural în toate

¹⁷ Declarația de Opatija, 2003, pe <https://www.coe.int/T/F/Com/Dossiers/Conferences-ministerielles/2003-Culture/declaration.asp>

¹⁸ A se vedea Declarația de la Atena, 2003, pe http://cngo-strasbourg.eu/Archive/Site_web_en/Reference_en/Athens.pdf

¹⁹ A se vedea Declarația de la Wroclaw referitoare la cei 50 de ani de cooperare culturală europeană, pe https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805db726

²⁰ A se vedea Declarația de la Varșovia, 2005, pe https://www.coe.int/t/dcr/summit/20050517_decl_varsovie_FR.asp.

domeniile de acțiune ale Consiliului Europei. De asemenea, cu ocazia conferinței de la Faro au fost puse bazele „Platformei deschise” creată împreună cu UNESCO, prin care este instituit mecanismul de interacțiune cu parteneri internaționali în scopul coordonării activităților din domeniul dialogului intercultural.²¹

– Conferința miniștrilor culturii de la Baku (2-3 decembrie 2008) intitulată „Dialogul intercultural ca fundament al păcii și dezvoltării durabile în Europa și în regiunile învecinate”²²

– Declarația finală a Conferinței Miniștrilor culturii ai Consiliului Europei – Moscova (aprilie 2013), în care se reiterează importanța acordată culturii pentru cetățenia democratică și ideilor din Carta albă a Consiliului Europei privind dialogul intercultural, ca și elaborarea de politici culturale care să țină cont de diversitatea tradițiilor culturale din Europa, contribuind astfel la întărirea toleranței și înțelegerii mutuale.²³

b) Carta albă a dialogului intercultural: „Să trăim împreună în demnitate egală”

Adoptată la 7 mai 2008 la a 118-a sesiune a Comitetului de miniștri (Strasbourg), reprezintă documentul de referință al Consiliului Europei în domeniul dialogului intercultural și, în același timp, primul document de acest gen privind tema dialogului intercultural la nivel internațional.²⁴ Găsim în acest document atât o dezvoltare conceptuală a fenomenului, cât și sublinierea importanței și semnificației politice a dialogului intercultural în societatea modernă democratică, rolul Consiliului Europei în promovarea dialogului intercultural, dar și prezentarea acțiunilor și programelor politice pentru promovarea acestuia, ca și trasarea unor recomandări și orientări politice viitoare în acest domeniu.

²¹ A se vedea Declarația de la Faro, 2005, disponibil pe <https://www.coe.int/t/dg4/CulturalConvention/Source/Faro%20Platform%20FR.pdf>.

²² Declarația de la Baku, 2008, disponibil pe <https://rm.coe.int/16805d39ae>.

²³ A se vedea Declarația finală de la Moscova, 2013, disponibil pe <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DialogInterculturalDisplayDCTMContent?documentId=09000016806a2dec>.

²⁴ Carta albă https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_fr.pdf.

Astfel, așa cum se specifică în capitolul „Cadrul conceptual”, în care este elaborată noțiunea de dialog intercultural, acesta este un schimb de opinii deschis, respectuos și bazat pe înțelegere mutuală, între indivizi și grupuri care au origini și un patrimoniu etnic, cultural, religios și lingvistic diferit, este un instrument esențial al exprimării pluralismului, toleranței și spiritului de deschidere.²⁵ Absența de dialog cultural contribuie la dezvoltarea de stereotipuri, la stabilirea unui climat de neîncredere, de tensiune, favorizează intoleranța și discriminarea.

Rolul dialogului intercultural este de a contribui la integrarea politică, socială, culturală și economică, ca și la coeziunea societăților din ce în ce mai diverse din punct de vedere cultural. Dialogul intercultural favorizează egalitatea, demnitatea umană și sentimentul unor obiective comune.²⁶ El permite înțelegerea diferitelor viziuni ale lumii, întărește cooperarea și participarea, permite persoanelor să se dezvolte și să se transforme, să promoveze toleranța și respectul pentru ceilalți.

Dialogul intercultural este, așa cum subliniază Carta, o caracteristică esențială a societăților inclusive, este un instrument de mediere și (re) conciliere în afara clivajelor culturale, el răspunde preocupărilor privind fragmentarea socială și insecuritatea, favorizând integrarea și coeziunea socială. Reușita dialogului intercultural necesită anumite comportamente care sunt favorizate de o cultură democratică, adică deschiderea de spirit, capacitatea de a rezolva conflictele prin mijloace pașnice. Dialogul intercultural contribuie la stabilitatea democratică, la lupta contra prejudecăților în discursul politic și în viața publică, el este important pentru gestionarea pluralismului cultural într-un context multicultural.

c) Teme care includ dialogul intercultural

La nivelul Consiliului Europei dialogul intercultural a fost elaborat și integrat în problematica mai largă a drepturilor omului și apoi promovat în structurile și acțiunile sale în mod progresiv, în acord cu evoluțiile sociale și politice.

²⁵ *Carta albă*, pp.17-18.

²⁶ *Ibidem*, pp.20-22.

Tema dialogului intercultural apare prima dată oficial în legătură cu problematica minorităților. Apoi, ideea de dialog intercultural a fost progresiv concretizată, completată și instituționalizată de-a lungul timpului, astăzi aria dialogului intercultural acoperă în special patru mari teme: protecția minorităților, gestiunea conflictelor și menținerea păcii, integrarea și coeziunea socială, relațiile internaționale.

Protecția minorităților este un domeniu politic principal în care Consiliul Europei a introdus dialogul intercultural. Astfel, conceptul este evocat pentru prima dată în Convenția cadru din anul 1995 pentru protecția minorităților naționale, primul instrument juridic multilateral cu caracter constrângător de protecție a minorităților naționale a cărui elaborare a fost un răspuns imediat și direct la conflictele din Iugoslavia. Acest document a subliniat rolul pe care îl are protecția minorităților naționale în crearea unor regimuri democratice stabile și în menținerea păcii în Europa.

Ideea centrală a documentului este recunoașterea diversității culturale a Europei și a societăților europene, a necesității de a crea un climat de înțelegere, toleranță și de dialog, ca și sublinierea legăturii cauzale dintre respectarea diversității prin dialog și realizarea păcii.²⁷

Paradigma dialogului intercultural este de asemenea implementată în structurile Consiliului Europei și în domeniul gestiunii conflictelor și de menținere a păcii. Concret, după războiul din Iugoslavia, stat multicultural și multinațional, război care a pus în evidență vulnerabilitatea Europei față de antagonismele existente între diferite comunități culturale și religioase, a prins contur ideea rolului important pe care dialogul intercultural îl poate juca în evitarea acestor confruntări, în promovarea înțelegerii și toleranței mutuale.²⁸

Astfel, în cadrul Colocviului de experți organizat de Consiliul Europei în luna octombrie 2002 (intitulat „Dialogul în serviciul comunicării interculturale și interreligioase”)²⁹, se sublinia necesitatea relansării și aprofundării dialogului

²⁷ A se vedea Endres, *op.cit.*, p.28

²⁸ *Ibidem*, pp. 28-29

²⁹ Evenimentul a făcut parte dintr-un proiect mai larg de încurajare a dialogului intercultural ca instrument de prevenire a conflictelor.

intercultural între comunitățile culturale și religioase în serviciul păcii, necesitatea de integrare a diversității culturale în orice acțiune de dialog, dar și redefinirea, în acest scop, a rolului miniștrilor culturii în domeniul prevenirii conflictelor.³⁰

În continuarea acestei inițiative, Consiliul Europei revine asupra rolului important al dialogului intercultural în gestionarea conflictelor în „Declarația referitoare la dialogul intercultural și prevenirea conflictelor” (Opatija, 2003) care definește rolul și sarcinile miniștrilor responsabili cu afacerile culturale la două nivele: construirea unei societăți bazate pe dialog intercultural cu respectarea diversității culturale și punerea în practică a condițiilor care să favorizeze prevenirea, gestiunea și rezolvarea conflictelor.³¹

În același sens, Declarația de la Faro referitoare la strategia Consiliului Europei pentru dezvoltarea dialogului intercultural subliniază încă odată rolul acestuia în gestionarea conflictelor și menținerea păcii, dialogul intercultural fiind în mod expres opus paradigmei „șocului civilizațiilor” a lui Huntington.³²

Dialogul intercultural apare în documentele Consiliului Europei și în abordarea diversității

³⁰ Consiliul Europei, *Proiect de Dialog intercultural și prevenirea conflictelor, Colocviul experților* „Dialogul în serviciul comunităților interculturale și interreligioase. Concluzii și sinteza analitică a dezbaterilor”, 2002, Strasburg, (în limba franceză) pe https://www.coe.int/t/f/com/dossiers/evenements/2002-10-Dialog_interculturalologue-Interculturel/colloque_experts_conclusions.asp#TopOfPage

³¹ Conform Anexei la Declarație, dialogul intercultural se referă la „instrumentele utilizate pentru promovarea și protecția conceptului de democrație culturală (...) și desemnează elementele materiale și imateriale capabile să favorizeze manifestarea multiplelor identități individuale și colective, schimburi și orice forme de expresie culturală. Dialogul intercultural trebuie să ia în considerare toate componentele posibile ale culturii, fără excepție, fie că sunt culturale, stricto sensu, fie că sunt de natură politică, economică, socială, filozofică sau religioasă. Cu alte cuvinte, dialogul interconfesional și interreligios trebuie considerate din punct de vedere al consecințelor lor culturale și sociale în raport cu sfera publică”. A se vedea Consiliul Europei, *Declarația referitoare la Dialogul intercultural și prevenirea conflictelor adoptată de miniștri europeni responsabili cu afacerile culturale* (Opatija, Croația), octombrie 2003, Anexă la Declarație: definiție, principii, modalități, pe <https://www.coe.int/T/F/Com/Dossiers/Conferences-ministerielles/2003-Culture/declaration.asp>

³² *Declarația de la Faro*, pe https://www.coe.int/t/dg4/CulturalConvention/Source/DGIV-DC-FARO_2005_8FR.pdf

culturale și a fenomenului de coeziune socială la nivelul Europei, în special în Declarația de la Wroclaw menționându-se rolul diversității culturale și a dialogului intercultural în realizarea integrării și coeziunii sociale în cadrul societăților europene.³³

Diversitatea culturală nu este concepută ca un factor de divizare și de tensiune, ci, dimpotrivă, ca o moștenire istorică pozitivă, o oportunitate pentru dezvoltare, care trebuie preservată.

În acest sens, instituțiilor europene le revine un rol major în acțiunile de încurajare a unei viziuni echilibrate a identităților care compun Europa unită. Pentru aceasta, dialogul intercultural, inclusiv dialogul interreligios, trebuie să fie integrat în politicile europene privind diversitatea culturală și realizarea unor societăți inclusive. Promovarea acestor forme de dialog și a valorilor comune pe care se bazează contribuie la cunoaștere reciprocă și înțelegere, și pe această cale la prevenirea conflictelor și întărirea coeziunii sociale. Un rol deosebit revine în acest sens dezvoltării educației interculturale formale și informale, studierii istoriei și cunoașterii patrimoniului comun.

După Declarația de la Wroclaw, Consiliul Europei a adoptat Declarația de la Varșovia care abordează de asemenea dialogul intercultural în legătură cu diversitatea culturală și coeziunea socială a societăților europene. În această declarație, șefii de stat și de guverne subliniază necesitatea de a edifica o „Europă fără clivaje” având la bază valorile fondatoare ale Consiliului Europei: drepturile omului, democrația, statul de drept. De asemenea, în Planul de acțiune al Declarației de la Varșovia se specifică faptul că obiectivele Consiliului Europei în domeniul dialogului intercultural, contribuie, printre altele, la realizarea unei Europe mai umane și inclusive. Dialogului intercultural îi revine un rol important în gestiunea diversității în sensul în care aceasta poate deveni o sursă de îmbogățire reciprocă și de înțelegere.

O etapă importantă în definirea acestei viziuni asupra dialogului intercultural ca mijloc de creare a unei societăți inclusive a avut-o Carta albă, care concepe dialogul intercultural ca un element esențial pentru viitorul Europei și, în același timp, ca o

³³ A se vedea și Endres, *op.cit.*, pp.29-31

strategie pentru realizarea unor societăți inclusive.³⁴ Carta albă menționează cu claritate că unul din rolurile dialogului intercultural este realizarea coeziunii sociale, mai exact rolul în gestionarea diversității în condițiile în care coeziunea socială este unul din obiectivele politice esențiale ale Consiliului European. „Dialogul intercultural contribuie la integrarea politică, socială, culturală și economică, ca și la coeziunea unor societăți diverse din punct de vedere cultural”, favorizând „egalitatea, demnitatea umană, sentimentul unor obiective comune”, se menționează în Carta albă a dialogului intercultural.³⁵

5. Parametri ai politicii de promovare a dialogului intercultural

În strategia de abordare a politicii de promovare a dialogului intercultural, Consiliul European a stabilit principalele condiții necesare realizării dialogului intercultural, pentru gestiunea diversității culturale în mod democratic. În acest sens, Carta albă menționează respectarea drepturilor omului, a democrației și statului de drept, demnitatea egală și respectul reciproc, dar și egalitatea între sexe.³⁶

Referitor la drepturile omului, democrație și statul de drept, documentul le menționează ca fiind o condiție prealabilă a dialogului intercultural, dialogul fiind imposibil dacă nu există respectarea drepturilor indivizilor, a valorilor democratice, în special libertatea de exprimare, dar și a celorlalte libertăți fundamentale care sunt garanția unui dialog liber, lipsit de orice dominație sau constrângere, un obstacol împotriva oricărei cenzuri și a oricărei discriminări. În același timp, documentul subliniază că tradițiile etnice, culturale, religioase sau lingvistice nu pot fi invocate pentru a împiedica indivizii să-și exercite drepturile fundamentale sau să participe la viața societății. În același sens, normele și regulile unei „culturi dominante” nu pot justifica discriminarea, discursul motivat de ură sau orice discriminare bazată pe religie, rasă, origine etnică sau alt element de identitate. În dialogul intercultural nu se acceptă puncte de vedere care relativizează valorile fundamentale (în domeniul

³⁴ Carta albă, p.9.

³⁵ Ibidem, p.17.

³⁶ Carta albă, pp.20-22.

drepturilor omului, al democrației), referințele la tradițiile culturale nefiind suficiente pentru a limita drepturile omului și statul de drept.

O altă condiție importantă a dialogului intercultural este promovarea demnității egale, a respectului reciproc și a egalității dintre sexe, elemente esențiale ale democrației. În acest sens, respectarea drepturilor fundamentale ale femeii face parte din orice dezbateră privind diversitatea culturală. Conferind astfel dialogului intercultural o dimensiune pozitivă, toate documentele Consiliului European fac apel la integrarea perspectivei de gen în domeniul coeziunii sociale și în toate aspectele dialogului intercultural.

6. Instituții partenere ale Consiliului European în domeniul politicii de dialog intercultural

Consiliul European desfășoară o serie de activități, programe și proiecte în domeniul cooperării internaționale împreună cu organizații care promovează dialogul intercultural, unul din aceste mecanisme fiind Platforma deschisă de la Faro creată în parteneriat cu UNESCO în anul 2005³⁷. O serie de alte proiecte sunt derulate împreună cu alte organizații, dintre care cele mai importante sunt: ONU, în special UNESCO și inițiativa „Alianța civilizațiilor”; OSCE; Comisia europeană a Uniunii Europene, în special Direcția Generală „Educație și cultură”; Fundația euro-mediteraneană Anna Lindt pentru dialog între culturi; Organizația arabă pentru educație, cultură și știință.

7. Concluzii

Conceptul de dialog intercultural s-a impus în dezbateră politică și în studiile academice în legătură cu tema creșterii diversității culturale, fenomen specific epocii actuale.

Dialogul intercultural a devenit o problemă centrală în discursul și documentele diferitelor organisme internaționale în special ale Consiliului European sub influența diferitelor evoluții care au marcat, începând cu mijlocul anilor 90, societățile europene: necesitatea protecției minorităților naționale, lupta contra intoleranței, discriminărilor și violenței, lupta contra terorismului.

Dialogul intercultural desemnează o formă de interacțiune, un proces de schimb de idei și de

³⁷ A se vedea *Platforma* pe <https://www.coe.int/t/dg4/CulturalConvention/Source/Faro%20Platform%20FR.pdf>

puncte de vedere liber și respectuos între indivizi și grupuri de diferite origini etnice, de tradiții culturale, religioase, diferite, într-un spirit de înțelegere și respect mutual. Favorizând acest schimb, el contribuie la pace și la înțelegere, la integrare politică, socială, culturală, la coeziunea societăților europene, tot mai diversificate și eterogene. Dialogul intercultural permite înțelegerea diferitelor viziuni și concepții asupra lumii, este un instrument politic de promovare a toleranței, de respectare a demnității umane.

La nivelul Consiliului Europei s-a acordat o atenție deosebită promovării dialogului intercul-

tural, ca instrument politic nu numai pentru valoarea sa intrinsecă, ci și ca factor de gestiune a diversității culturale în continuă progresie în Europa, dar și ca soluție de rezolvare a conflictelor pe cale pașnică, de favorizare a dezvoltării durabile și păcii.

Prin scopurile lui, dialogul intercultural contribuie la realizarea obiectivelor esențiale ale Consiliului Europei (promovarea și protecția drepturilor omului, a democrației, a priorității dreptului), după cum valorile universale apărute de Consiliul Europei sunt o condiție prealabilă a dialogului intercultural.